

Johanna Enqvist

Suojellut muistot – Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia

Lectio praecursoria, 10.6.2016

Aika tarkalleen viisi vuotta sitten, kesäkuussa 2011, olin pettynyt, kyllästynyt ja turhautunut suomalaiseen kulttuuriperintöhallintoon, arkeologian alaan sekä arkeologiyhteisön ilmapiiriin ja keskustelukulttuuriin. Olin työskennellyt kenttäarkeologina Museoviraston projekteissa arkeologian opintojeni alusta lähtien vuodesta 1995 ja myöhemmin arkeologisen kulttuuriperinnön suojelusta vastaavana virkamiehenä. Vaikka koin kentällä ainutlaatuisia ja -kertaisia elämyksiä ja sain virkamiehenä olla mukana mielenkiintoisissa kehittämishankkeissa, oli muinaisjäännösten suojelun ja tutkimuksen yhteiskunnallinen merkitys ja sitä kautta oman työni mielekkyys hämärtynyt. Opiskelin työni ohessa viestintää avoimessa yliopistossa ja suunnittelin vakavasti alan vaihtoa.

Viestinnän opintojen yhteydessä tutustuin yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen teemoihin ja menetelmiin ja tajusin olevani kiinnostuneempi nykyisistä kuin menneistä ihmisyhteisöistä. Erityisesti ranskalaisen filosofin ja yhteiskuntatieteilijän Michel Foucault'n ajatukset tiedon ja vallan perustavanlaatuisesta yhteenliittymästä sekä kielessä – diskursseissa – rakentuvasta ideologisesta vallankäytöstä muodostivat kiehtovan näkökulman, jonka kautta oman alan ongelmat näyttäytyivät uudenaiaisessa,

analyttisessä valossa, mahdollisina tutkimusongelmina. Ryhdyin sommittelemaan niiden ympärille tutkimusasetelmaa, jonka palaset loksahdivat paikoilleen, kun sain käsiini arkeologi ja perinnön tutkija Laurajane Smithin vuonna 2006 julkaistun teoksen ”Uses of heritage”. Smith sovelsi tutkimuksessaan Foucault'n teorioita nimenomaan akateemisen arkeologian sekä kulttuuriperintöhallinnon yhteenkietoutuneen, mutta jännitteisen suhteen analysointiin sekä sen tarkasteluun, kuinka virallista, institutionalisoitua ’perintöä’ (engl. *heritage*) – kulttuuriperintöä – luodaan.

Smithin muotoilema teoria auktorisoidusta perintödiskurssista (APD) oli yksi tutkimukseni lähtökohdista, ennakkoletus, johon vertasin tulkintojani. APD viittaa länsimaiseen, viralliseen, vallitsevaan ja vakiintuneeseen, asiantuntija- ja viranomaislähtöiseen tapaan puhua ja kirjoittaa perinnöstä sekä käytäntöihin, ja dokumentteihin, joiden kautta perinnön institutionaalista määritelmää tuotetaan ja ylläpidetään. Toisiinsa viittaavat kansalliset ja kansainväliset sopimukset, säädökset, ohjeet ja viranomais tekstit; kohdekaanonien kokoaminen ja globaalia, kansallista, maakunnallista tai paikallista arvoa kuvaavat luokitukset ovat kaikki APD:n ydintä. Erittelen ja kuvaan väitöskirjassani suomalaista versiota APD:sta: sitä kielenkäytön ja vuorovaikutustapojen kokonaisuutta, joka ympäröi erityisesti arkeologisen perinnön

ja muinaisjäännöksen käsitteitä 2000-luvun Suomessa. Tarkasteluni sosiaalisena viitekehysenä oli suomalainen arkeologiyhteisö, joka työskentelee sekä akateemisen arkeologian että muinaismuistohallinnon aloilla. Tutkimukseni aineisto koostui arkeologien kirjoittamista teksteistä sekä itse tuottamistani arkeologien haastatteluista.

“Discourse is violence against things.”

– Michel Foucault (1971)

Analysoin kielellistettyä maailmaa ja tiettyjä kielen piirteitä, mutta tutkimukseni kohteena ei ollut kieli tai käsitteet sinänsä, vaan kielessä rakentuvan todellisuuden sekä sitä ympäröivän sosiaalisen todellisuuden kaksisuuntainen suhde. Tätä suhdetta kuvaa muun muassa Foucault’n toteamus, jonka mukaan ”diskurssi on väkivaltaa asioita kohtaan”, koska diskurssi ei pelkästään ohjaa kielenkäyttöä, vaan se myös muuttaa sekä kielenkäyttäjiä että kohdetta, josta puhutaan tai kirjoitetaan. Kieli on ideologinen systeemi, joten konkreettista kielenkäyttöä analysoimalla on mahdollista tarttua tietyn yhteisön tai kulttuurin kannalta perustaviin merkityksiin.

Pyrin oman analyysini avulla sekä paljastamaan että kyseenalaistamaan arkeologiyhteisön vakiintuneessa kielenkäytössä esiintyviä luonnollistumia eli itsestään selvinä näyttäytyviä merkityksiä ja niiden taustalla vaikuttavia ideologioita. Ideologia viittaa tässä yhteydessä, kriittisen tekstin tutkimuksen käsitteenä, maailmaa koskevien näkemysten ja uskomusten muodostamaan ajatusrakennelmaan, joka ohjaa yhteisön toimintaa.

Olen siis tarkastellut ja kuvannut suomalaista perintödiskurssia ideologisena käsitejärjestelmänä, joka esittää ja kutsuu katsomaan maailmaa tietystä näkökulmasta. Sen lisäksi, että materiaallinen maailma esitetään viipaloituina ja luokiteltuna perintödiskurssin ideologiaa ilmentäviin kategorioihin, myös ihmisille, tekstien kirjoittajille ja lukijoille, annetaan erilaisia rooleja ja identiteettejä tietynlaisen vuorovaikutuksen osapuolina. Perintödiskurssi

on myös toimintaa, jossa kielen resursseista ja olemassa olevista teksteistä kootaan uusia tekstejä, jotka kierrättävät, ketjuttavat ja sitä kautta vahvistavat tiettyjä merkityksiä. Perintödiskurssilla on toimintana syitä ja seurauksia – se on historiallinen, dynaaminen ja muuttuva rakennelma.

APD ei ole tietoinen valinta, ei kenenkään hallittavissa kokonaisuudessaan, eikä sinällään ’hyvä’ tai ’huono’. Sen kantamista ideologisista viesteistä on kuitenkin hyvä tulla tietoiseksi, mikä oli yksi tutkimukseni tärkeimmistä tavoitteista. Tietoisuus auttaa ymmärtämään tietynlaisen kielenkäytön vaikutuksia, se voi murtaa diskurssin kahleet ja vapauttaa siten ajattelemaan uudella tavalla.

Diskurssien tavoin kaikki käsitejärjestelmät ovat epäloogisia ja niihin sisältyväistämättä hämäryyttä ja epäselvyyttä. Käsitteistöä voidaan kuitenkin huoltaa, parantaa ja kehittää, kuten mitä tahansa työkaluja – mihin tutkimukseni antaa uskoakseni myös eväitä.

“Who controls the past controls the future: who controls the present controls the past.”

– George Orwell (1949)

Institutionalisoitu perintö, kulttuuri-perintö, on läpikotaisin poliittinen käsite. Hallinnon tekstien kautta määrittyvän auktorisoidun perinnön olemus on sidoksissa poliittisiin intresseihin ja ideologioihin sekä kansakunnan tai kansan muistia koskeviin, yleisesti hyväksyttyihin käsityksiin. Perinnön poliittiseen luonteeseen sisältyy oletus, että niillä joilla on eniten valtaa, on myös eniten mahdollisuuksia saada omat kokemuksensa, tarinansa ja versionsa menneisyydestä institutionalisoitua virallisiksi muistelun ja muistamisen kohteiksi.

Tutkimukseni perusteella suomalaista APD:a ylläpitää suppea joukko organisaatioita ja ihmisiä, virkamiehiä ja asiantuntijoita, jotka myös esitetään aineistoni teksteissä aktiivisina tietoa tuottavina ja jakavina toimijoina. Muille ihmisille annetaan sen sijaan rooli passiivisena yleisönä, joka ottaa toiminnan kohteina vastaan heille tarjottua

tietoa. Kansalaiset tai ”suuri yleisö” näyttäytyy siis ryhmänä, joka ei itse määrittele tai ilmaise tarpeitaan, koska heidän etunsa on jo tekstien tuottajien tiedossa.

Perinnön tutkimuksessa identiteetin, etenkin kulttuurisen tai yhteisöllisen identiteetin rakentaminen on nähty oleelliseksi osaksi perintöprosessia, yhdeksi sen tehtävistä. Poliittisista ja institutionaalisista lähtökohdista määritelty kulttuuriperintö voi kuitenkin synnyttää jännitteitä, mikäli sen tarjoamat identiteetit eivät kohtaa ihmisten todellisia tuntemuksia ja samaistumisen kohteita. 1800-luvulla perintö valjastettiin silloisessa poliittisessa tilanteessa palvelemaan kansallisuusaatetta, rakentamaan suomalaisten suurta tarinaa ja syntymyyttä. 2000-luvun Suomessa APD liittyy ihmisten ja yhteisöjen identiteetit ”kansallisella”, ”maakunnallisella” tai ”paikallisella” tasolla vaikuttaviin symbolisiin konstruktiioihin, kuten kansallismaisemiin tai merkittäviin kulttuuriperintökohteisiin. Samalla diskurssi luo identiteettejä, jotka eivät välttämättä ole todellisten, tässä ajassa elävien ihmisten tunnistettavissa. Kun erilaisten ”kuviteltujen yhteisöjen” identiteetit kytetään lisäksi APD:n perustavaan ideaan perinnöstä tarkkarajaisina, pysäytettyinä ja muuttumattomina kohteina, kadotetaan kaikkiin ihmisyyteisiin olemuksellisesti kuuluva epäyhtenäisyys ja dynaamisuus.

Kanonisoitavan kulttuuriperinnön määrittelyllä on monenlaisia sosiaalisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia, joskus huomattavia taloudellisiakin seurauksia. Perintö on siten yksi yhteiskunnallisen kehityksen ja tietoisuuden kehittämisen aspekteista, siinä missä talous tai ympäristökin. Sellaisena sen tulisi olla kaikille avoimen keskustelun kohteena. Perinnön poliittiseen aspektiin liittyvä kriittinen kysymys kuuluu: palveleeko institutionaalisesti hallittu perintö instituution itsensä synnyttämiä tarpeita vai todellisia demokraattisessa prosessissa syntyneitä ja koeteltuja tavoitteita?

Vaikka yhteisölähtöisyys, osallistaminen ja demokratia ovat nykyisen suomalaisen kulttuuriperintöpolitiikan julkilau-

suttuja tavoitteita, ovat ne tutkimukseni perusteella toistaiseksi toteutumattomia ihanteita. Näenkin APD:n vaihtoehdoksi ’demokratisoidun perintödiskurssin’, jonka voi ymmärtää tutkimukseeni sisältyväksi emansipatoriseksi tavoitteeksi. Demokraattisesti määritelty, monimuotoinen, myös menneisyyden ristiriitaiset ja synkät piirteet huomioon ottava perintö voisi parhaimmillaan toimia kaikkien kansalaisten tunnistamana ja vaalimana, yhteiskuntaa ja yhteisöjä koossa pitävänä voimana.

”Kiinteät muinaisjäännökset ovat rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta.”

– Muinaismuistolain (295/1963) 1 luvun 1 §

Suomalaista APD:a rakentava tekstien verkosto nojaa arkeologisen perinnön näkökulmasta vahvasti muinaismuistolaikiin (MML). Vuodelta 1963 peräisin oleva MML kantaa poikkeuksellisen pitkäikäisenä lakina muistumia toisenlaisesta ajasta ja yhteiskunnasta. MML siirtää nykyiseen perintödiskurssiin sekä 1800-luvun fenomenologia-aatteesta siinneeseen ”kansalliseen muinaistieteeseen” asti jäljitettävää nationalistisia kaikuja sekä toisaalta sotien jälkeisen arkeologian positivistista tiedekäsitystä. Vaikka kansan tai kansakunnan käsitteet nähdään nykyisin ongelmallisina kulttuurin määrittäjinä tutkimuksen piirissä, kansakunta muodostaa edelleen olennaisen kehyksen suomalaiselle kulttuuripolitiikalle. Suomen aikaisempi asutus ja historia, myyttinen ’alkusuomalaisuus’ rajaa myös MML:n alaa ja perustelee muinaisjäännösten suojelua yhteiskunnallisena velvoitteena.

Perintödiskurssia kannatteleviin käsitteisiin kiteytyviä arvoja, merkityksiä ja perusteluita esimerkiksi muinaisjäännösten suojelulle ei yleensä ilmaista muuten kuin MML:n 1 pykälää lainaten tai lainkohtaamalla viittaavien muisto-metaforien kautta rakennettuna retoriikkana. Perinnön hallinnan yhteiskunnallinen tehtävä, arkeologisen perinnön suojelun ja tutkimuksen merkitys, pelkistyy siten lain noudattami-

seksi. MML esitetään hallinnon teksteissä aktiivisena, lähes itsenäisenä toimijana ja kyseenalaistamattomana olosuhteena, jonka taakse piiloutuvat sekä lakiin perustuvaa valtaa käyttävät virkamiehet että lakiin tiivistyviä tarpeita ja tahtoa tuottava yhteiskunta.

”Meidän kommunikaatiota on huonontanut ja meidän asemaa on huonontanut, että me vaan sanotaan, että muinaismuistolaki ja piste.”

– Anonyymi arkeologi (2013)

Perintödiskurssissa näennäisen täsmällisesti luokiteltu ja käsitteellistetty maailma, taustalla vaikuttavine ideologioineen, on kuitenkin monin tavoin ristiriidassa diskurssia ylläpitävän yhteisön jäsenten, suomalaisten arkeologien ajattelun kanssa. Ja toisin kuin Foucault’n teoria diskursseista esittää, he tiedostavat tämän ristiriidan, ainakin joiltakin osin. Esimerkiksi virkamiehinä työskentelevät arkeologit vaikuttivat olevan yleisesti ottaen tietoisia siitä, että arkeologista perintöä koskevat tekstit kiertyvät vahvasti MML:n ympärille ja piti-vät sitä ongelmana.

Suomalainen APD ei siis ainakaan tästä näkökulmasta ole Foucault’n termin ”väkivaltaa asioita kohtaan”, vaan ennemminkin tietoinen, muun muassa käytännöllisyydellä perusteltu valinta. Tosin Foucault kenties toteaisi tähän, että juuri diskursiivinen kehys saa tietyt kielelliset valinnat näyttämään välttämättömiltä ja ihmiset sopeuttamaan toimintansa diskurssin luomassa maailmassa tarkoituksenmukaisilta vaikuttaviin tavoitteisiin: hallitsemaan, valvomaan ja rajoittamaan itse itseään.

”Mitä arkeologia osoittaa mun mielestä, on se, että ne on ne samat kusipäät ja kaikki rakastuneet ja mitä siellä nyt on, niin ne on siellä menneisyydessä, ne on ihan samanlaisia.”

– Anonyymi arkeologi (2013)

Menneisyyden jäännösten, muinaismuistojen, myötä läsnä on aina jotakin selittämätöntä, mysteeri, johon kietoutuva pe-

rintö on yleisinhimillinen tunne, muistoja, inspiroitumista, materiaallinen, diskursiivinen, esteettinen ja moniaistillinen kokemus. Suhde perintöön peilaa menneisyytämme ja aikaisempia kokemuksiamme. Se liittyy oman tarinan ja identiteetin rakentamiseen, mutta myös toiseuden ja vieraan tarkasteluun. Se käsittelee muistamista ja vaalimista ja sitä kautta unohtamista ja katoamista. Perintö on prosessi, kuten on sen tutkiminenkin. Tieteessä ja tutkimuksessa korostetaan yleensä prosessin tavoitetta ja lopputulosta, tieteellistä tietoa, joka nähdään itseisarvoisena. Mutta myös prosessi itsessään voi olla merkityksellinen, koska sillä on tiedon tavoin potentiaalia vaikuttaa asioihin ja ihmisiin – tapoihin, joilla me kohtaamme toisemme.

Oma tutkimusprosessini vahvisti uskoani tieteellisen tutkimuksen mahdollisuuksiin muuttaa ja parantaa maailmaa. Sekä siihen, että meillä on akateemisina tutkijoina oikeus ja velvollisuus tavoitella ihanteitamme: epäkohtien osoittamista ja korjaamista, tasa-arvoista ja inhimillistä yhteiskuntaa, jonka kaikilla jäsenillä on yhtäläiset mahdollisuudet saada äänensä kuuluviin sekä sitä kuuluisaa yhteistä hyvää – siitäkin huolimatta, että sen määrittely on monimutkaista, vaikeaa ja parhaimmillaankin hetkellistä. Humanistienkaan ei tarvitse enää olla puolueettomia ollakseen objektiivisia.

Vaikka perintöä tutkitaan ja määritellään tieteen kohteena, ovat perimmäiset kysymykset perinnön olemuksesta sekä perintöön liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista kuitenkin pohjimmiltaan eettisiä. Niitä ei voi siis ratkoa pelkästään tiedollisin perustein, vaan arvoja punniten, mikä antaa ihmisille suuremman vapauden, mutta toisaalta myös vastuun sekä itseymmärryksessä että muiden kunnioittamisessa. Perintöä tallentavien ja tutkivien instituutioiden yhteiskunnallinen tehtävä on tarjota ihmisille tilaisuuksia ja aineksia identiteetin, hyvinvoinnin ja merkityksellisten kokemusten rakentamiseen. Arkeologit, tutkijat ja virkamiehet ovat avustajia, tulkkeja ja opastajia tässä tehtävässä.

Kuva: Johanna Enqvist

On tärkeää, että pääsy mysteerien lähteille turvataan, että kaikilla ihmisillä on mahdollisuus kohdata mennyt myös materiaalisina jäännöksinä ja muodostaa itse suhteensa perinnöksi kutsuttuun ilmiöön. Haastattelujeni perusteella monet arkeologisen perinnön hallinnasta vastaavat virkamiehet ajattelevat samansuuntaisesti. Itse näen perinnön ja sitä rakentavat yksityiset prosessit, tiedot ja tunteet, universaalina tarpeena ja tapana pohtia sitä, mitä on olla ihminen, omassa henkilökohtaisessa elämässä ja tietyssä tilanteessa sekä suhteessa johonkin suurempaan. Uskon, että tämänkaltaisen pohdinta voi lisätä ymmärrystä omasta itsestämme sekä auttaa käsittämään maailmassa vallitsevaa ykseyttä, ihmisten, luonnon ja kaiken elollisen keskinäistä riippuvuutta.

FT Johanna Enqvist väitteli Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa perjantaina 10.6.2016 aiheesta ”Suojellut muistot – Arkeologisen perinnön hallinnan kieli, käsitteet ja ideologia”.

Vastaväittäjänä toimi professori Vesa-Pekka Herva Oulun yliopistosta ja kustoksena professori Mika Lavento.

Väitöskirja on ladattavissa sähköisenä versiona osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:ISBN978-951-51-2242-1>

johanna.enqvist@helsinki.fi

joenqvist@gmail.com